

RANE WILLERSLEV

Professor, Aarhus Universitet
rawi@cas.au.dk

MORTEN NIELSEN

Førsteamanuensis, Aarhus Universitet
etnomn@cas.au.dk

Fremtidens paradoks: Når sproget kollapser

Antropologiske analyser af fremtiden er fanget i et paradoks: I forsøget på at gribe fremtiden i sproget mistes studieobjektet uvægerligt af syne. Således forekommer det os, at når forskellige fremtider italesættes, mister de deres særegne kvaliteter, som er at etablere en forskydning ind i det ukendte. Analysens anliggende er i sagens natur udtømmende, at afdække et fænomens karakteristika. Men måske er fremtidens karakteristika netop en bestandig forskydning mellem det umiddelbare og det mulige. Således er fremtidens primære kvalitet måske, at den åbner sproget for det potentielle ved at sprænge rammerne for, hvad der tænkes, og hvad der kan forestilles. Og det er netop denne kvalitet, som sproget har så svært ved at rumme. Derfor spørger vi:¹ Med hvilke virkemidler kan fremtidens kvaliteter indfanges, dets evige forskydning af det umiddelbare og mulige? Vi mener, at dette spørgsmål står centralt for alle bidrag i dette temanummer om fremtiden.

Bidragene beskæftiger sig med en række forskellige fænomener, der har det til fælles, at fremtiden synes at blive installeret i nutiden som en særlig form for tidslig forskydning. Helgesen beskriver, hvordan børn i Kristiansand forestiller sig fremtider formet af et barns sporløse forsvinden. De usikkerheder, der knyttes til denne traumatiske hændelse, aktiverer et tidsligt spring, hvorved børnene indlever sig i mulige tragiske scenarier som kidnapning og mord. Derved skildrer Helgesen en tilsyneladende generel evne til empatisk indlevelse i mulige fælles, men dog subjektivt oplevede fremtider. I Rios artikel om spil på heste skaber spillet en række potentielle fremtidsscenerier, som har det til fælles, at de sjældent realiseres. Ved at analysere, hvordan spillerne forestiller sig fremtider formet af uanede økonomiske muligheder, viser Rio fremtidens kraft som imaginært potentiale: Selv om spillerne har erkendt, at sandsynligheden for at vinde er minimal, forbliver de tryllebundet af drømmen om en fremtid i rigdom. Ystanes beskriver dystopiske fremtidsforestillinger blandt intellektuelle og marginaliserede grupper i Rio de Janeiro. Her kobles store sportsbegivenheder og et fremtidigt moderniseringsprojekt orkestreret af staten med fortidens diktatur og undertrykkelse af netop disse grupper. Hos Ystanes frem-

skrives fremtiden som en gentagelse af en fortid, der bestandigt virker ind på nutidens mulige fremtider. I Gjelstads artikel beskrives fremtiden som et selvrealiseringsprojekt blandt indonesiske unge, der kræver en særlig synlighed igennem brugen af sociale medier. Her hersker frygten for at blive koblet af denne bestemte form for tidslighed som en kontinuerlig realisering af individets eget potentiale. Bendixsen beskriver palæstinensiske flygtninge i Norge, som gennem demonstrationer forsøger at synliggøre en ubekvem bundethed til en liminal tidslighed. I bestræbelserne på at overskride begrænsningerne i denne situation forsøger palæstinenserne at erobre en fremtid, der er højst usikker.

Disse forskellige bidrag viser, hvorledes fremtiden skaber spændinger i nutiden, som destabiliserer tiden som udelukkende forudsigelig linearitet. Den «kiler» sig så at sige ind i nutiden og åbner igangværende handlinger op for nye fortolkninger af fortiden og mulige alternative fremtider (Nielsen 2014b, 2014b). Således indrammes igangværende handlinger af en forskydning mellem nutidens realiteter og effekterne fra andre tider; faktisk synes fremtiden udelukkende at virke gennem sine effekter i nutiden. Fremtiden er så at sige en virkning uden årsag. Og det er netop dette forhold, der udfordrer det antropologiske studie af fremtidsforestillinger. Det er, vi vil mene, tydeligt, at den klassiske antropologiske genre «realismen», kendetegnet ved et 1:1-forhold mellem beskrivelse og fænomen, er utilstrækkelig i forsøget på at indfange fremtidens forskydning i forhold til nutiden (cf. Suhr og Willerslev 2012).

Fremtidens modaliteter

Vi vil hævde, at bidragene i dette temanummer grundlæggende opererer med tre centrale fremtidsmodaliteter, som kan beskrives som *forskydning*, *potentialitet* og *gentagelse*. Selv om de enkelte bidrag ikke kan reduceres til en af disse modaliteter, mener vi dog, at de karakteriserer væsentlige aspekter af de centrale diskussioner, der tages op i dette temanummer. Lad os kort beskrive de tre fremtidsmodaliteter og deres primære kvaliteter:

1. *Forskydning*. Forskydning indebærer et forestillet tidsligt spring ind i en fremtid, hvorfra nutiden kan betragtes på nye og ofte uventede måder (Nielsen 2011a; Willerslev et al. 2013; Willerslev and Suhr 2013). Et eksempel på dette er Helgesens analyse af børnene i Kristiansand, der betragter deres nutidige situation med udgangspunkt i forestillede fremtidsscenarier om kidnapning og mord. Hvor forskydning ikke nødvendigvis indebærer, at den forestillede fremtid faktisk virkeliggøres, vil den dog åbne nutiden i forhold til nye veje mod alternative fremtider.

2. *Potentialitet*. Fremtiden som potentialitet peger på de tendenser og iboende muligheder i nutiden, som endnu ikke – og måske aldrig – har realiseret sig (Grosz 1999; Crapanzano 2004; Hodges 2008). Når spillere i Bergen satser penge på hestespil (Rio), er dette en bearbejdning af fremtiden, som imidlertid sjældent realiseres. Potentialet er dog så stærkt, at det i sig selv er en drivende tidslig kraft.

3. *Gentagelse*. Når fortiden konstant indvirker på og fundamentalt former fremtidsforestillinger i nutiden, er der tale om gentagelse (Sahlins 1985; Hirsch and C. Stewart 2005). Ystanes' beskrivelse af den voksende frygt intellektuelle i Rio de Janeiro nærer for diktaturets tilbagekomst igennem organiseringen af store sportsbegivenheder er udtryk for fortidens genkomst og gentagelse som nærmest patologisk traume. Uanset om fortiden faktisk virkeliggøres i nutiden, er fremtiden fanget af fortiden. Den er fortidens tidslige spøgelse.

Analysens paradoks

Bidragene i dette temanummer skildrer nuanceret fremtidens effekter i nutiden, men de rejser samtidig spørgsmålet om, hvordan antropologien kan indfange og formidle fænomener, hvis kvaliteter tabes af syne, netop i det øjeblik hvor de italesættes. For er fremtidens primære kvalitet ikke netop at destabilisere nutiden som effekt uden klar årsag? Hvis det er tilfældet, er fremtidens effekt måske mere end noget andet at destabilisere det, vi betegner som etnografisk empiricisme: forestillingen om, at virkeligheden kan indfanges sprogligt. På den måde er fremtiden fundamentalt set den etnografiske empiricisms antitese og dermed også det realistiske udtryks modsætning. Spørgsmålet er således, hvilket virkemiddel der kræves for at indfange fremtidens særlige kvaliteter og på den baggrund udvikle en antropologisk analyse, som er sammenhængende både i form og indhold. Op gennem historien er der givet mangeartede bud på at overkomme realismens begrænsninger både inden for litteratur (Proust, Márquez, Jarry), filmkunst (Vertov, Eisenstein, Nolan) og folkløse (arkaiske samfundsfortællinger). Med udgangspunkt i de tre modaliteter vil vi nedenfor introducere tre udtryksformer, som måske kunne betegnes som de tre modaliteters særlige «æstetik». Vi vil således hævde, at disse tre æstetiker kan danne udgangspunkt for en kritisk gentænkning af antropologiens analyse og formidling af fremtiden som tidsligt fænomen.

1) *Montage og film*. Montage betegner sammenstillingen af billeder (stills og levende billeder) med den effekt at skabe nye visuelle sammenhænge hos beskueren. Inden for antropologisk realisme er montagen blevet betragtet med mistro netop på grund af dens potentiale for at ødelægge overensstemmelsen mellem videnskabelig repræsentation og etnografisk virkelighed. Men er det ikke netop denne kvalitet, som gør montagen brugbar som redskab til at indfange det ukendte og det udefinerbare, såsom fremtidens effekter i nutiden? Alt imens amerikansk filmtradition bruger montage til at fremme forestillingen om tid som en jævn strøm af kausale sammenhænge, har tidlig sovjetisk film eksperimenteret med montage som en måde at skabe forskydninger i tid på (Willerslev og Suhr 2013). Det bedste eksempel på dette er måske Dziga Vertovs film *Man with the Movie Camera* (1929), hvor der eksperimenteres med at sætte tidens hastighed op ved brutalt at forkorte tidens varighed igennem brugen af «jump-cuts» og ved filmiskmanipulatorisk at forene menneske og maskine. Vertovs råmateriale til filmen er hentet fra forskellige sovjetiske storbyer, men hans montage sætter billedmaterialet sammen, således at en helt ny ideal urban verden skabes, hvor fremtiden er en integreret del af den etnografiske nutids uforløste

potentiale. Modsat realismen, som forsøger at foregive et transparent forhold mellem udtryk og virkelighed, skaber Vertovs montage en klar bevisshed i tilskueren om filmens konstruerede natur. Vi ser kameramanden filme, klipperen klippe og operatøren kaste filmen op på biografleret. Derved kommunikerer Vertov, at film ikke er mystik, men arbejde på linje med manuelt fabriksarbejde. Dette element af transparens og den forskydning af tid (nutid, der bliver fremtid), der er resultatet af den filmiske konstruktion, er dog ikke fiktion. Tværtimod er budskabet, at den filmiske montage kan indfange en dimension af tid, hvor virkeligheden bliver et resultat af en forskudt fremtid, mere virkelig, end hvad man ville kunne opfange via realismes enfoldige forståelse af tid som en lineær størrelse af kausale sammenhænge.

2. *Ruiner og socialisme.* Byer i tidligere socialistiske lande stod som monumenter over en utopisk fremtid præget af teknologiske fremskridt og effektivitet (Szelenyi 1996; Humphrey 2003; Alexander 2007). Med Murens fald og de socialistiske byers kollaps står de socialistiske bygninger som monumenter over en fremtid, der fundamentalt er kollapsede før sin virkeliggørelse (Buck-Morss 1995; Buchli 1999; Alexander 2004). Trods utopiens sammenbrud er ruinerne og deres ideologiske fortid imidlertid ikke kastet på historiens losseplads, men fortsætter med at skabe fremtidsforestillinger hos folk i byerne. Den socialistiske arkitektur er blevet til et socialt laboratorium, hvor de fremtider, der ikke blev realiseret under socialismen, udspiller sig med fornyet kraft. I områder i udkanten af Mozambiques hovedstad, Maputo, bygger folk således huse, der synes at efterligne socialismens arkitektoniske struktur og monumentale æstetik (Nielsen 2010, 2011b). Trods en klar erkendelse af ideologiens sammenbrud som nationens styrende utopi skabes der med den socialistiske arkitektur nye handlemuligheder for husbyggere i byens periferi. Siden uafhængigheden i 1975 har Frelimo-partiet haft regeringsmagten i landet. Efter at have besejret den portugisiske kolonimagt forsøgte det marxistisk-leninistiske Frelimo gennem radikale sociale eksperimenter at skabe et rendyrket socialistisk samfund, hvilket imidlertid endte med et økonomisk og socialt sammenbrud i midten af 1980'erne (Abrahamsson and Nilsson 1995). Når beboere i Maputos udkantssområder nu bygger huse med udgangspunkt i den socialistiske æstetik, konfronterer de således statsmagten med dens fundamentale kollaps. De uformelle bosættere virkeliggør den utopi, som Frelimo-regeringen nødtvunget måtte opgive, og formår derved at skabe en mere ligeværdig relation i forhold til det styre, der så længe har nægtet at anerkende deres tilstedeværelse (Nielsen 2014a).

3. *Myte og transformation.* Myter er «historiske redskaber», hvis formål er gennem narrative transformationer at komme overens med en omskiftelig verden (Gow 2001; Lévi-Strauss 2001). Den forsøger at skabe social og kosmologisk stabilitet ved at etablere interne transformationer i samme hastighed og intensitet som den omkransende verden. Således genskriver historien retrospektivt, når den mytiske transformation har udfoldet nye virkeligheder fra nutidens mulighedsrum. Ovids på mange måder overvældende og paradoksale værk «Metamorfoser» dækker over utallige og tilsyneladende ofte vilkårlige forvandlinger, som når koraller opstår af Medusas' for-

stenede hår, når Iphis' datter forvandles til en søn, eller når en mand bliver til en hjort. Med «Metamorfoser» genfortolker Ovid den antikke verdens mytologiske forestillinger netop for at anskueliggøre den skæbnebundne tilstand, som alle fænomener i verden er fanget af. Transformationerne er så at sige en form for nulsumsspil, hvor alt kontinuerligt forandres, men forbliver det samme. Hos Ovid og en lang række andre både historiske og nutidige forfattere og mytemagere skaber myterne sammenhænge, der ikke kan forstås ud fra en linær fremadskridende logik, hvor en handlings effekter kan aflæses af en efterfølgende handling. Ud fra mytens egen logik skal sociale processer besynderligt nok forstås omvendt, således at transformationen (som Roy Wagner betegner som «obviations» (Wagner 1979, 1981)) retrospektivt udfolder de «sande» betydninger, der har ligget latent i deres forhistorie. Det er kun, når manden udfolder sig som hjort, at det bliver klart, at det er figurens sande natur. Intet i hjortens tidligere gestaltning (som mand) ville kunne tjene til at forudsige effekterne af mytens radikale transformation.

Ud over sprogets kollaps

Hvad skal der til for at åbne den antropologiske analyse over for fremtidens æstetikker? Hvordan er det muligt at lade fremtidens kvaliteter styre det akademiske udtryk form? Den traditionelle form for etnografisk realisme er båret af en kausal tænkning, der forsøger at gengive iagttagelser i et transparent sprog, der afspejler faktiske fænomener i deres kompleksitet og tilstræbte objektivitet. Således er det realistiske sprog ikke abstrakt, men konkret og styret af de empiriske fænomeners væren. Verden betragtes som transparent og derfor mulig at indfange af sproget, på samme måde som tid betragtes som entydigt lineær båret af en kausal logik, der sammenkæder hændelser i forklarlige hændelsesforløb. For os at se er fremtiden dog alt andet end dette. Et brud med den etnografiske realisme er derfor helt nødvendigt. Spørgsmålet er imidlertid, hvad der sættes i stedet. Vi har her skitseret nogle muligheder for et nyt æstetisk sprog, der knytter sig tættere til fremtidens iboende kvaliteter: montage, ruiner og myter. Disse er fundamentalt antirealistiske æstetiske former, som både kan fungere som analytiske værktøjer, hvorigennem fremtider kan tænkes, og som virkemidler til formidling af fremtidsforestillinger, hvor form og indhold skaber et sammenvævet æstetisk udtryk. Hermed menes ikke nødvendigvis (men det kan dog sagtens være tilfældet), at det antropologiske udtryk skal tage form af socialistisk arkitektur, eller at den endelige analyse i sin opbygning er mytisk. Snarere er det antropologens grundlæggende udfordring at tage disse æstetiske former alvorligt, netop fordi de behandler fremtiden som en «kile», der åbner nutiden, og udtrække de væsentlige indsigter, der gør det muligt at møde fremtiden på dens egne snarere end nutidens vilkår.

Noter

1. De to forfattere har bidraget lige til denne artikel.

Referanser

Abrahamsson, Hans og Anders Nilsson 1995 *Mozambique: The Troubled Transition*. London: Zed Press.
Alexander, Catherine 2004 *The Cultures and Properties of Decaying Buildings*. *Focaal*, 44:48–60.

- Alexander, Catherine 2007 Soviet and Post-Soviet Planning in Almaty, Kazakhstan. *Critique of Anthropology*, 27(2):165–181.
- Buchli, Victor 1999 *An Archaeology of Socialism*. Oxford & New York: Berg.
- Buck-Morss, Susan 1995 The City as Dreamworld and Catastrophe. *October*, 73(Summer):3–26.
- Crapanzano, Vincent 2004 *Imaginative Horizons. An Essay in Literary-Philosophical Anthropology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gow, Peter 2001 *An Amazonian Myth and its History*. Oxford: Oxford University Press.
- Grosz, Elizabeth (red.) 1999 *Becomings. Explorations in Time, Memory, and Futures*. Ithaca og London: Cornell University Press.
- Hirsch, Eric og Charles Stewart 2005 Introduction: Ethnographies of Historicity. *History and Anthropology*, 16(3):261–274.
- Hodges, Matt 2008 Rethinking Time's Arrow: Bergson, Deleuze and the Anthropology of Time. *Anthropological Theory*, 8(4):399–429.
- Humphrey, Caroline 2003 Rethinking Infrastructure: Siberian Cities and the Great Freeze of January 2001, i *Wounded Cities. Destruction and Reconstruction in a Globalized World*, Jane Schneider og Ida Susser (red.), 91–105. Oxford & New York: Berg.
- Lévi-Strauss, Claude 2001 *Myth and Meaning*. London: Routledge.
- Nielsen, Morten 2010 Mimesis of the State. From Natural Disaster to Urban Citizenship on the Outskirts of Maputo, Mozambique. *Social Analysis*, 54(3):153–173.
- Nielsen, Morten 2011a Futures Within. Reversible Time and House-building in Maputo, Mozambique. *Anthropological Theory*, 11(4):397–423.
- Nielsen, Morten 2011b Inverse Governmentality. The Paradoxical Production of Peri-Urban Planning in Maputo, Mozambique. *Critique of Anthropology*, 31(4): 329–358.
- Nielsen, Morten 2014a The Negativity of Times. Collapsed Futures in Maputo, Mozambique. *Social Anthropology*, 22(2):213–226.
- Nielsen, Morten 2014b A Wedge of Time: Futures in the Present and Presents Without Futures in Maputo, Mozambique. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 20(S1):166–182.
- Sahlins, Marshall 1985 *Islands of History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Szelényi, Iván 1996 Cities Under Socialism – and After, i *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*, Andrusz, Gregory D., Michael Harloe og Iván Szelényi (red.), 286–317. Oxford: Blackwell Publishers.
- Suhr, Christian og Rane Willerslev 2012 Can Film Show the Invisible? The Work of Montage in Ethnographic Filmmaking. *Current Anthropology*, 53(3):282–301.
- Vertov, Dziga 1929 *The Man with the Movie Camera*. 68 min. Kiev: VUFKU.
- Wagner, Roy 1979 *Lethal Speech: Dariibi Myth As Symbolic Obviation*. Ithaca og London: Cornell University Press.
- Wagner, Roy 1981 *The Invention of Culture*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Willerslev, Rane, Dorte Refslund Christensen og Lotte Meinert 2013 Introduction: Taming Time, Timing Death, i *Taming Time, Timing Death: Social Technologies and Ritual*, Christensen, Dorte Refslund og Rane Willerslev (red.), 1–16. London og Burlington: Ashgate Publishing.
- Willerslev, Rane og Christian Suhr 2013 Introduction: Montage as an Amplifier of Invisibility, i *Transcultural Montage*, Christian Suhr og Rane Willerslev (red.), 1–16. New York og London: Berghahn Books.